

Ж. В. Косціна

*Установа адукацыі «Баранавіцкі дзяржаўны ўніверсітэт»,
Баранавічы, Рэспубліка Беларусь, 453463@tut.by*

ЛОКУСЫ ЛІТАРАТУРЫ РАМАНТЫЗМУ Ў БЕЛАРУСІ І КІТАІ

У артыкуле аналізуюцца локусы хвой і воднай плыні як ландшафтныя аб'екты, якія прадстаўнікі літаратуры Беларусі і Кітая першай паловы XIX стагоддзя ўзнаўляюць у мастацкіх тэкстах, надзяляючы іх метафарычным сэнсам.

Метафарычнасць ператварае локусы ў важнейшыя сродкі эстэтычнага адлюстравання рэчаіснасці ў літаратуры. Паэты Беларусі і Кітая XIX стагоддзя разам з апісаннямі прыроды часта па-мастацку ўзнаўляюць локус хвой і ракі ці мора, адлюстраванне якіх сведчаць аб рамантычным мастацкім светапоглядзе Адама Міцкевіча, Уладзіслава Сыракомлі, Хэ Шао-Цзі, Вэй Юаня.

Ключавыя словы: локус; літаратура Беларусі і Кітая першай паловы XIX стагоддзя; рамантызм; вобраз рамантычнага героя.

Zh. V. Kostina

Baranavichy State University, Baranavichy, the Republic of Belarus, 453463@tut.by

LOCI OF ROMANTICISM LITERATURE IN BELARUS AND CHINA

The article analyzes the loci of pine and downstream currents as landscape objects, which the representatives of the literature of Belarus and China of the first half of the XIX century recreate in literary texts, giving them a metaphorical meaning. Metaphor turns loci into the most important means of aesthetic reflection of reality in literature. Poets of Belarus and China of the 19th century, together with descriptions of nature, often artistically recreate the locus of pine and river or sea, the reflection of which testifies to the romantic artistic worldview of Adam Mickiewicz, Wladyslaw Syrakomla, He Shao-Ji, and Wei Yuan.

Key words: locus; literature of Belarus and China of the first half of the 19th century; romanticism; the image of a romantic hero.

Уводзіны. Мастацкая свядомасць, у якой адлюстраваны гістарычны змест эпохі, яе ідэалагічныя запатрабаванні і інтарэсы, адносіны літаратуры і рэчаіснасці, вызначае сукупнасць прынцы-

паў літаратурнай творчасці і яе тэарэтычнае і практычнае ўвасабленне, у першую чаргу ў паэтыцы і мастацкім свеце твораў. Яшчэ напрыканцы XX стагоддзя расійскія вучоныя С. С. Аверынцаў, М. Л. Андрееў, М. Л. Гаспараў, П. А. Грынцар, А. В. Міхайлаў у калектыўным артыкуле «Катэгорыя паэтыкі ў змене літаратурных эпох» выказвалі перасцярогу ў так званым «еўропацэнтрызме» пры аб'ектыўным разглядзе сусветнага літаратурнага працэсу. У створанай імі новай канцэпцыі перадызацыі пры аналізе архаічнай стадыі развіцця сусветнага літаратурнага працэсу ўлічваюцца, па-першае, спецыфіка славеснага мастацтва і, па-другое, вопыт нееўрапейскіх рэгіёнаў і краін [1]. Таму ў артыкуле зроблена спроба аналізу мастацкіх тэкстаў эпохі рамантызму ў Беларусі і Кітаі з мэтай выявіць агульныя локусы культуры ў літаратурах названых краін. Гэта сцвярджае тыповыя вобразы і матывы ў даволі аддаленых прасторава краінах.

Асноўная частка. Метафарычнасць ператварае локусы ў важнейшыя сродкі эстэтычнага адлюстравання рэчаіснасці ў літаратуры. Сімвалічным сэнсам надзяляюцца культурна значымы і сацыяльна засвоены аб'ект навакольнага асяроддзя — локус, для якога «як для прасторавага вобраза, зафіксаванага ў тэксце, важнымі з'яўляюцца прыкметы адноснай тоеснасці існуючаму ў сапраўднай рэальнасці аб'екту і культурнай значнасці гэтага аб'екта для соцыуму, на аснове чаго фарміруецца кагнітыўная база і фіксуецца стэрэатыпныя і індывідуальныя ўяўленні аб ім» [2].

Прырода, ландшафт, рукатворныя аб'екты культуры маюць значнае ўздзеянне на фарміраванне нацыянальнага светапогляду і, як вынік, адлюстраванне яго ў мастацкай свядомасці народа. Многія аб'екты этнапрасторы становяцца семіятычным тэкстам, пакліканым для расшыфроўкі паэтамі і празаікамі. «Паколькі прыродныя рэаліі (горы, стэп, нізіна, балота, лес, рака, мора) займаюць значнае месца ў стварэнні нацыянальнай мастацкай карціны свету, то вылучэнне найбольш характэрных адзінак этнапрасторы або іх спалучэнняў у тканіне мастацкіх твораў можа даць даволі поўную інфармацыю не толькі пра асаблівасці нацыянальнага ландшафту, але і пра спецыфічны псіхаментальны вобраз свету, які ўключае прасторавую сістэму каардынат, ландшафтную формулу, прадвызначаную прыродным асяроддзем, рэльефам прасторы і замацаваную ў калектыўнай свядомасці пэўнага народа», — канстатуе

даследчыца нацыянальных асаблівасцей светаадлюстравання ва ўкраінскай і беларускай малой прозе пачатку XX стагоддзя І. А. Воран [3, с. 6].

Як адзначае А. І. Белая, даследчыца беларускай літаратуры першай трэці XX стагоддзя, нацыянальнымі локусамі прозы згаданага перыяду літаратуры з'яўляюцца дом (жытло, хата), лес, балота, горад, млын, малатарня, вобразы-локусы воднай плыні. Яна лічыць, што «ў працэсе інтэрдысцыплінарнага міжкультурнага даследавання локусы культуры і асобныя лакальнасці сцвярджаюцца ў якасці эстэтыка-філасофскіх дамінант пісьменніцкага дыялогу, і не толькі ў сінхронным, а і ў дыяхронным зрэзе, што вызначае безумоўную перспектыўнасць вылучанай даследчай праблемы» [4, с. 195]. Сапраўды, вывучэнне нацыянальных локусаў у канкрэтным перыядзе гісторыі літаратуры дае магчымасць сканцэнтравана на эстэтыка-філасофскіх уяўленнях яго прадстаўнікоў.

Храналагічныя межы 1800—1900 гадоў яшчэ не акрэсліваюць літаратуру рамантызму. Яе пачаткам даследчыкі лічаць Вялікую французскую буржуазную рэвалюцыю 1789 года, калі пала Бастылія — сімвал агульнаеўрапейскага феадальнага апірышча. Рух да сацыяльнай і нацыянальнай незалежнасці вызначыў хранатоп усяго XIX стагоддзя: еўрапейскія рэвалюцыі 1828—1849 гадоў, рэвалюцыйныя сітуацыі ў Расійскай імперыі 1850—1860-х гадоў, Грамадзянская вайна ў ЗША, нацыянальнае паўстанне ў Індыі 1857—1859 гадоў.

Палітычная сітуацыя, якая склалася ў краінах Еўропы і Далёкага Усходу ў пачатку і сярэдзіне XIX стагоддзя, была падобная: еўрапейскія рэвалюцыі 1848—1849 гадоў, паўстанні на тэрыторыі Расійскай імперыі, тайпінскае паўстанне ў Кітаі. Ва ўмовах антыфеадальных і антыпрыгонных рухаў спела новае мастацтва, дзе татальна пераглядалася класічная спадчына і фарміраваліся новыя мастацкія прынцыпы адлюстравання рэчаіснасці, новы літаратурны герой. Ва ўсіх далёкаўсходніх краінах усталяваўся крызіс феадальных адносін, што прывяло да паразы ў барацьбе з заходнееўрапейскім і амерыканскім капіталам: у «першай опійнай вайне», калі Кітай мусіў аддаць Англіі на стогадовае карыстанне Ганконг. Барацьба супраць капіталістычнай палітыкі Захаду і з народнымі выступленнямі ўнутры краіны прывялі «да ўзмацнення ахоўных тэндэнцый у развіцці асабістай культуры

і літаратуры. Націск рабіўся на наследаванне традыцыі, прытым найбольш кансерватыўным яе элементам. І кітайская, і японская, і карэйская, і в’етнамская літаратуры развіваліся ў гэты час у рэчышчы сярэднявечных традыцый, пад моцным уздзеяннем канфуцыянскіх дагматаў» [5, с. 606]. Літаратура ў Кітая гэтага перыяду лічылася сродкам маральнага самаўдасканалення, зброяй падтрымкі і ўмацавання норм і правіл, якія рэгулююць жыццё дзяржавы, народа, асобы ў духу канфуцыянскага вучэння.

Але паступова сітуацыя ў літаратурнай прасторы мяняецца: найбольшай каштоўнасцю становяцца не мастацкія ўзоры мінулага, а духоўнае багацце асобы, яе нацыянальнае і сацыяльнае аблічча. У літаратуры Беларусі XIX стагоддзя ўзнікае новы напрамак — рамантызм. Ён ажывіў цікавасць да нацыянальнай традыцыі, фальклору, айчынай гісторыі. Паэты-ўраджэнцы Беларусі — Ян Чачот, Адам Міцкевіч, Тамаш Зан, Ануфры Петрашкевіч, Аляксандр Ходзька, Антоні Эдвард Адынец, Уладзіслаў Сыракомля, Вінцэсь Каратынскі, Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч — стварылі ўніверсальны метады літаратурнай творчасці, у якім прапагандуецца імкненне да ідэалу, змаганне са статычнасцю жыцця, пошукам новых ісцін у гісторыі краіны і сцверджаннем іх неабходнасці для сучаснага грамадства.

Жаданне абнаўляцца не знікала і ў літаратараў Кітая. Раней прадстаўнікі тунчэнскай школы выступалі за перайманне старажытных узораў, а цяпер падкрэслваюць значэнне аўтарскай індывідуальнасці.

У паэзіі першай паловы стагоддзя найбольшым уплывам карысталася так званая школа сунскай паэзіі, якая сфармавалася, пачынаючы з 30-х гадоў, пад уплывам Вэн Фан-Гана (1733—1818). Характэрныя для гэтай школы рысы выявіліся ў яе заснавальнікаў — Чэн Энь-Цзэ (1785—1837) і Цы Цзюнь-цзао (1793—1866). Паэты, якія належалі да гэтай плыні, аб’яўлялі ўзорам для пераймання паэзію эпохі Сун (X—XIII стагоддзі) і перш за ўсё вершы Су Шы і Хуан Цінцзяня. Яны аддавалі перавагу тэмам і выявам, папулярным у сунскай паэзіі, прайграванне вонкавых прыкмет сунскай паэзіі лічылася за норму. Агульная прыхільнасць да сунскай паэзіі, зразумела, не выключала індывідуальныя творчыя прыхільнасці.

Найвышэйшага росквіту сунская школа дасягнула ў сярэдзіне стагоддзя, калі ў поўнай меры раскрыўся талент самага яркага яе

прадстаўніка — Хэ Шао-Цзі (1799—1873), які лічыў, што слова — гэта голас сэрца; што толькі выдатны чалавек, які валодае высокімі памкненнямі і душэўнай чысцінёй, можа данесці ў паэтычным слове праўду. Важнае месца ў яго творчасці займала пейзажная лірыка. Адным з вобразаў-локусаў з’яўляецца сасна. Паэт шмат падарожнічаў па Кітаі і праз простыя вобразы роднай прыроды змог увасобіць асабісты ідэал: «Чытаючы кнігу пад хвойя, / Будзь намерамі чысты, як тая хвоя. / І ў жыцці будзь падобны да той хвойі — / Яна і ў холадзе зялёнай застаецца. / Будзь трывалым у жыцці, нібы тая хвоя» [5, с. 609]. Прыродны ландшафтны выгляд, апісаны прадстаўніком кітайскай літаратуры, акцэнт увагу на выяве дрэва — сасны. Локус сасны ўваходзіць у літаратуру рамантызму як вобраз адзінокай, трывалай, гордай і найчасцей выключнай асобы. Яго можна сустрэць у паэзіі А. Пушкіна («Жаніх», «Няня», «У гаі кіпарысавым...»), М. Лермантава («На поўначы дзікай стаіць адзінока...», «Чаркесская песня»). Сапраўды, паэзія рамантызму культывавала пейзаж. Але калі ў папярэднім стагоддзі акцэнт рабіўся на так званы «цывілізаваны», то ў XIX стагоддзі панаваў вольны, дзікі пейзаж. У беларускай літаратуры «неарганізаваная», таямнічая прырода таксама стала месцам быцця героя, адлюстраваннем настрою суб’екта. У айчынных творцаў часта сустракаецца вобраз сасны, хвойі. Краязнаўчыя запісы беларускага публіцыста, этнографа, пьсьменніка Аляксандра Ельскага сведчаць пра асабліваці нацыянальнага ландшафту: «Вось і старыцкія палі выглянулі з-за лесу, на двары майскі вечар, крыху ўбаку ад дарогі чарнее ў змроку спрадвечная кучаравая сасна, каля якой таксама ляжаць крыжыкі, ахвераванні з ільну і кветкі. Ніхто не мае права адламаць галінку з гэтага дрэва, пашкодзіць кару ці зачапіць сахой карэнне» [6, с. 31]. Сучасныя навукоўцы сцвярджаюць: «Сасна, хвоя — сакральна вылучанае дрэва-медыятар, з аднаго боку — крыніца, праваднік, гарант самаго жыцця і касмічнага парадку, з другога — асацыюе са смерцю, пакараннем, лімінальным станам чалавека. Вечназялёныя жыццёстойкія сосны як сімвал несмяротнасці да сёння садзяць на могілках. Сасна — гэта і локус асобна вылучанага члена калектыву — сіраты, што асацыюецца з сасной, нахіленай і мокрай ад дажджу» [7, с. 428]. Беларускі рамантык У. Сыракомля ў вершы «Хвоя» расшыфроўвае семантыку народных уяўленняў аб гэтым дрэве беларускага ландшафту. Яно мае

сакральнае значэнне — яго высажваюць на могілках як сімвал повязі свету жывых са светам памерлых: «На вясковых магілках / Хвоя хутка ўзрастала, / Ствол яе браўся ў сілу, / Верхавіна буяла. / Пакручастае голле / Расхінула шырока, / А карэнне ўсё болей / запускала глыбока. / Так узросшы без ліха, / За той сок, што смактала, / З ветрам пацеры ціха / За памерлых шаптала» [8, с. 60]. Матывы суму, адзіноты, вечнай тугі ўвасабляе гэты локус у творчасці паэта-рамантыка, яны сугучныя стану душы лірычнага суб'екта. Вылучэнне локусу сасны ў беларускай і кітайскай паэзіі вытлумачвае тыпалагічную сувязь літаратур эпохі рамантызму, для якой характэрна канцэпцыя адзінокай, самадастатковай, думачай, рэфлексіруючай асобы.

Паэты школы цы, якія культывавалі складаная алегарычныя формы, заклікаюць да адлюстравання сучаснага жыцця. Паэт і эсэіст Вэй Юань (1794—1856) праславіўся сваімі навуковымі працамі. З канфуцыянскіх класікаў ён цвёрда засвоіў, што сучаснасць грунтуецца на старажытнасці, але яму ўжо было ясна, што краіне ў новых умовах пры ўсёй вялікай вартасці мінулага ўжо нельга задаволіцца простым яго паўторам, — Кітай мае патрэбу ў новаўвядзеннях. У паэзіі Вэй Юань актыўна выкарыстоўваў формы народных песень. Ён быў пладавітым паэтам. У яго зборы каля 800 вершаў — у асноўным пейзажныя лірыка. Узнаўляючы карціны прыроды, Вэй Юань ахвотна маляваў рух у прыродзе, яе метамарфозы і кантрасты, хуткую змену ўражанняў, як у вершы «Назіраючы прыліў на рацэ Цяньтан»: «Рака накіравалася назад, мора ўздыбілася раптам. / Вецер з неба пранёсся над морам, раскрылася марское дно. / Ускіпелі сярэбраныя валы, коцяцца, разбіваючыся аб неба. / Калі пабачыць нямоглы — акрыяе духам, / Храбрэц убачыць — застыне ад страху...» [5, с. 613]. «Рака — прыродны аб'ект, адзін з асноўных элементаў ландшафтнага кода традыцыйнай мадэлі свету беларусаў. ...Суаднеснасць водных плыняў з хаосам, смерцю і дэструкцыяй прасочваецца яшчэ ў старажытнаіндыйскай міфалогіі, дзе Дану, жаночае воднае боства, якое спарадзіла змеепадобнага Врытру, літаратльна абазначае «плынь» [7, с. 399]. Вядома, што прыродныя стыхіі захаплялі і рамантыкаў з Беларусі. Вандроўнікам-пілігрымам лічыў сябе Адам Міцкевіч. Яго лірычны герой знаходзіцца ў стане летуценнасці і спакою, калі вакол яго бушуе бura: «З трымфам шторм завьў, нястрымны і шалёны. / Па хвалях, што

з марскіх глыбінь уздыбіў вецер, / Ішоў да карабля, спяшаўся геній смерці, / Нібы салдат на штурм разбітых бастыёнаў» [9, с. 157]. У расійскі перыяд творчасці айчынны рамантык, вандруючы па Крыме і захапляючыся марскою стыхіяй, выказваў стан новага літаратурнага героя, для якога «лепш бура, яму лепш мукі, / Лепш яму грозны ўдар нечаканы, / Чым недзе ў цішы заломваць рукі, / Глядзець у даль і падлічваць раны...» [9, с. 124].

Заключэнне. Локусы хвой і воднай стыхіі (ракі, мора) выступаюць у літаратуры Беларусі і Кітая першай паловы XIX стагоддзя як ландшафтныя прыродныя аб'екты і як асноватворныя кампаненты мастацкага напрамку таго часу — рамантызму. У пераважнай большасці дадзеныя локусы, як відаць з прыведзеных літаратурных фактаў, служаць сімволіка-метафарычным сродкам рэпрэзентацыі новага літаратурнага героя — адзінокай, трывалай, гордай, бунтойнай асобы.

Спіс цытуемых крыніц

1. Категории поэтики в смене литературных эпох [Электронный ресурс] / С. С. Аверинцев [и др.]. — Режим доступа: <https://forlit.philol.msu.ru/lib-ru/history-poetic>. — Дата доступа: 15.03.2021.
2. Прокофьева, В. Ю. Категория пространство в художественном преломлении: локусы и топосы [Электронный ресурс] / В. Ю. Прокофьева. — Режим доступа: <http://www.docviewer.yandex.by/view/>. — Дата доступа: 29.04.2020.
3. Воран, І. А. Нацыянальныя асаблівасці светаадлюстравання ва ўкраінскай і беларускай малой прозе пачатку XX стагоддзя : аўтарэф. дыс. ... канд. філал. навук : 10.01.03 ; 10.01.01 / І. А. Воран. — Мінск : [б.в.], 2011. — 24 с.
4. Белая, А. І. Абрывы роднага : нацыянальныя локусы культуры ў беларускай прозе «эпохі рубяжа» : манаграфія / А. І. Белая. — Баранавічы : БарДУ, 2015. — 206 с.
5. История всемирной литературы : в 9 т. / под ред. Ю. Б. Виппера. — М. : Наука, 1989. — Т. 6 / Г. П. Бердников [и др.]. — 880 с.
6. Ельскі, А. Выбранае / А. Ельскі. — Мінск : Беларус. кнігазбор, 2004. — 496 с.
7. Міфалогія беларусаў : энцыклапед. слоўн. / склад. І. Клімковіч, В. Аўтушка ; навук. рэд. Т. Валодзіна, С. Санько. — Мінск : Беларусь, 2011. — 607 с.
8. Сыракомля, У. Выбраныя творы / уклад. К. Цвірка. — Мінск : Беларус. кнігазбор, 2011. — 584 с.
9. Міцкевіч, А. Выбраныя творы / А. Міцкевіч. — Мінск : Беларус. кнігазбор, 2003. — 640 с.